

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान्ऽशूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्प्रस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याहुतिः। यदुपाऽशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाऽशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि।

इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॒भिज॑यति। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। काश्च॑त॒स्रः
 स्था॒लीर्वा॒य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निम॑दुहन्॥४॥
 तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः। तामा॑दि॒त्या
 आ॑दि॒त्य॒स्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून् दु॑हन्। यदा॑दि॒त्य॒स्था॒ली
 भ॑व॒ति। च॑तु॒ष्पद॑ ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
 तामिन्द्र॑ उक्थ्य॒स्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्य॒स्था॒ली भ॑व॒ति।
 इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
 आ॑ग्रयण॒स्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्रयण॒स्था॒ली भ॑व॒ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
 ध्रु॒व॒स्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑व॒स्था॒ली भ॑व॒ति। आयु॑रे॒व तया॑
 यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॑ह्णाति। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति।
 तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून् दु॑हन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
 व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्र॑हां जु॒होत्य॑ कुर्वतादुहन्नाग्रयण॒स्था॒ली भ॑व॒ति न॑व च॥१॥ [१]

यु॒व॑ꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒चा। वि॒पि॒पा॒ना
 शु॒भ॒स्पती॑। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॑भा।
 इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा द॒ꣳसना॑भिः। यत्सु॑रामं॒ व्यपि॑बुः श॒चीभिः॑।
 सर॑स्वती॒ त्वा मघ॑वन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
 सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनि॑ꣳ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्॑। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑

बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा
अवसृष्टास आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्नये। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः। अहं
तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे स्मृती
अश्रृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं
विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव
वरुण गायत्रच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। यस्ते
देव वरुण जगतीच्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। सोमो वा
एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते।
देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते
राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥१॥ [२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै

देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधादित्या॑ह।
आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒वर्ति॑ वा ए॒षैत॑स्य
पा॒प्मानं॑ प्र॒तिख्या॑य नि॒षीद॑ति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्यु॑प॒सृष्टा
नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं नाद्यात्।
अ॒वर्ति॑मे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्र॒तिमु॑ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
प॒यः प्र॑वि॒शति॑। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति। यद॒द्य
दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीम॑स॒क्त। यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। प॒यो गृ॑हेषु
प॒यो अ॒घ्निया॑सु। प॒यो व॒त्सेषु॑ प॒यो अ॒स्तु त॑न्मयीत्या॑ह।
प॒य ए॒वात्म॑न्गृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ ध॒त्ते। अ॒प उ॑प॒सृज॑ति॥१३॥

अ॒द्विरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्या॑र्ते नाना॑र्त॒ः स॒ः सृ॑जति।
उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॑र्ते नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
स॒ः सृ॑जेत्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्कं॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॒द्ध॒तस्य॑ स्क॑न्दे॒त्। यत्ततो॑ऽहु॒त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
वि॒च्छि॑न्ध्यात्। यत्र स्क॑न्दे॒त्। तन्नि॑षद्य पुन॑र्गृ॒हीयात्।
यत्रै॒व स्क॑न्दति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्कं॑

होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं
य॒ज्ञस्य॒ निष्क॑रोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छि॑द्यते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॒ श्वाऽन्त॑रा
धा॒वति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्वा॑म॒न्वत्या
व॒र्तये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि द॒ध्यात्। अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्।
यद॒पोऽन्व॑तिषि॒श्वेत्। अ॒ना॒द्यम॑ग्रे॒रापः॑। अ॒ना॒द्यमा॑भ्याम॒पि
द॒ध्यात्। गा॒र्ह॒पत्या॒द्भस्मा॒दाय॑। इ॒दं वि॒ष्णुर्वि॑च॒क्रम॒ इति॑
वैष्ण॒व्यर्चा॑ऽऽह॒वनीया॑द्ध॒सय॑न्नु॒द्रवे॑त्। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः।
य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः संत॑नोति। भस्म॑ना प॒दम॑पि व॒पति॒
शान्त्यै॑॥१६॥

वै दे॒व्यदि॑तिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥३॥ [३]

नि वा ए॒तस्या॑ह॒वनीयो॒ गा॒र्ह॒पत्यं॑ का॒मय॑ते। निगा॒र्ह॒पत्य
आह॒वनीय॑म्। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृ॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॒
हि॒र॒ण्यं प्र॒बद्धं॑ पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्। अथा॑ग्नि॒होत्र॑म्।
यद्धि॒र॒ण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒वैनं॒
पश्य॑न्नुद्धरति। यद॒ग्निं पूर्वं॑ ह॒रत्य॑था॒ग्निहो॑त्रम्॥१७॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनं॒ प्र॒णय॑ति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षे॒य उ॒द्धरे॑त्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॒ दे॒वता॑भि॒रुद्ध॑रति।
अ॒ग्नि॒होत्र॑मु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तम॑नु
म्रियते। अन्तं॒ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृ॒तः॒ सूर्यो॑ऽभि

निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं
निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते।
अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत् ॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत् ॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व ॥२४॥

सहसे द्युम्रायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्।
2५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।

आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु संतनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
संतनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हरत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्वाप्यन्मन्येद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि
निम्रोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं
परौच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्येदुद्धरेत् ॥)॥४॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यन्दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यन्दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं

स॒माद॑धाति। यस्य॒ मा॒ध्य॑न्दिने॒ सव॑ने॒ सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॑तीयसव॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॒रिच्य॑ते। गौ॒रि॒वी॒त॑
सा॒मं भव॑ति। अति॑रिक्तं॒ वै गौ॑रि॒वी॒तम्। अति॑रिक्तं॒
यत्स॒व॑नस्याति॒रिच्य॑ते॥ २९॥

अति॑रिक्तस्य॒ शान्त्यै॑। ब॒ण्म॒हा॑ꣳ अ॒सि सूर्ये॑ति॒ कुर्व॑न्ति।
यस्यै॒वादि॒त्यस्य॒ सव॑नस्य॒ कामे॑नाति॒रिच्य॑ते। तेनै॒वै॒नं
का॒मे॒न॒ सम॑र्धयन्ति। गौ॒रि॒वी॒त॑ꣳ सा॒मं भव॑ति। तेनै॒व
मा॒ध्य॑न्दिना॒त्सव॑नान्नय॑न्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तोमः॑। तेनै॒व
तृ॑तीयसव॒नान्नय॑न्ति। होतु॑श्चम॒सम॑नून्नय॑न्ते। होताऽनु॑
शꣳसति॥ ३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति। यस्य॒ तृ॑तीयसव॒ने
सोमो॑ऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्य॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्ये॑ऽति॒रिच्ये॑त।
अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॑ति॒रा॒त्रेऽति॒रिच्य॑ते। तत्त्वै॒ दु॒ष्प्र॒ज्ञान॑म्।
यज॑मानं॒ वा ए॒तत्प॒शव॑ आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒हत्सा॑मं भवति।
बृ॒हद्वा इ॒मालो॑का॒न्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒शवः॑। बृ॒ह॒तै॒वास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒व॒तीषु॑ कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै
दे॒वानां॑ पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयन्ति। होतु॑श्चम॒सम॑नून्नय॑न्ते।
होताऽनु॑शꣳसति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति॥ ३१॥

यन्ति॒ सव॑नस्याति॒रिच्य॑ते शꣳसति दा॒धारा॑ष्टौ च॥ ५॥ [५]

ए॒कै॒को वै ज॒न॒ता॒या॒मि॒न्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒ता॒वि॒न्द्र॑म॒भि
सꣳसु॑नुतः। यौ द्वौ सꣳ सु॑नुतः। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष

वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
सः सुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्ष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा

माहासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः।
आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयन्ते। तं
यदववर्जयुः। क्रूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति
ब्रूयात्॥ ३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
यत्स्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
मार्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं
इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्पदन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अग्न आयूँषि
पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्।
आयुरेवात्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिर्जित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरञ्छ्रीणि च॥ ६॥ [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं कामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं कामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीद्धादुद्धरेत्।
यदाग्नीद्ध उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्नैर्योनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यञ्जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्।
सुवर्णं हिरण्यन्द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यत्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवैनन्तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं
सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः

परांऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यन्दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः।
एकाङ्गान्दक्षिणान्दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्।
यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो
वा एष देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः
सत्रायागुरते। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्।
सर्ववेदसेनं यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥७॥ [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं
आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शूक्रेण
देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतू रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने विततमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे।
उभाभ्यान्देव सवितः। पवित्रेण सवेनं च। इदं ब्रह्म पुनीमहे।
वैश्वदेवी पुनती देव्यागात्। यस्यै बह्वीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तथा

मदन्तः सध॒माद्येषु॑। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वातः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्यावा॑पृथि॒वी प॑यसा॒ पयो॑भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षिष्ठै॑र्दे॒व म॑न्म॒भिः। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पुनाहि
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनापो॑ दि॒व्यङ्क॑शः। तेन॑ दि॒व्येन॒
ब्रह्म॑णा॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑
रस॑म्। स॒र्वं॑ स पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना।
पा॑वमा॒नीर्यो अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तं॑ रस॑म्। तस्मै
सर॑स्वती दुहे। क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑दकम्। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि प॑यस्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो रसः॑। ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृतं॑
हि॒तम्। पा॑वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो अ॒मुम्।
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः सम्भृ॒तो
रसः॑॥५०॥

ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृतं॑ हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पु॒नते॑
सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धा॒रेण॑। पा॑वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा। प्रा॒जाप॑त्यं
प॒वित्र॑म्। श॒तोद्या॑मं॒ हिर॑ण्मयम्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं
ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः सु॒नी॒ती स॒ह मा॑ पुनातु। सोमः स्व॒स्त्या
वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः॑ पुनातु मा। जा॒तवे॑दा

मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुधा हि घृतश्चत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥८॥

[८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः।
तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मादर्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरोऽपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसङ्घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यश्चमसङ्घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसङ्घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभवन्। यद्वयं स्म
इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्।
तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजंते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
 यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
 तान्तेनावरुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
 ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणान्ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजंते।
 यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। भवत्यात्मना।
 परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एषा विक्रान्तिः।
 यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके प्रत्यतिष्ठत्।
 वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष ह
 त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजंते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसङ्कृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसङ्कृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठत्त्वारि

च॥१॥

[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
 इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजंते। अग्निमेव
 तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां
 स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यजंते।
 आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमाशास्तु
 इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजंते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सर-
 माप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदावत्सरीणां

स्व॒स्तिमाशा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॑ यज॑ते। दे॒वाने॒व
तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नुवत्स॒रश्चा॒प्रीता॑-
वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुवत्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण॒
यज॑मानः। अ॒नुव॒त्सरी॑णाः स्व॒स्तिमाशा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत।
सं॒वत्स॒रं वा ए॒ष ई॒प्सती॑त्याहुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॑त॒ इति॑।
ए॒ष ह॒ त्वै सं॑वत्स॒रमा॑प्नोति। य ए॒वं वि॒द्वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑ज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त। तेऽग्नि॑मेवाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सा॑यु॒ज्यमु॑पैति। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॑
यज॑ते। अथ॑ सं॒वत्स॒रस्य॑ गृह॒प॑तिमाप्नोति। य॒दा सं॑वत्स॒रस्य॑
गृह॒प॑तिमाप्नोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति॥६०॥

अथ॑ गृह॒मे॒धिन॑माप्नोति। य॒दा गृह॑मे॒धिन॑माप्नोति।
अथा॑ग्नि॒र्भव॑ति। य॒दाग्नि॒र्भव॑ति। अथ॑ गो॒र्भव॑ति। ए॒षा
वै वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो॒ वा
उत्त॑राणि॒ श्रेया॑सि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त।
तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥६१॥

अथा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒स्य रा॑जानं वरुणप्र॒घासै॑र्यजत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्वै॑रुणप्र॒घासै॑र्यज॑ते।

ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒ः राजा॑नं वरुणप्रघा॒सै-
रय॑जत। तद्वरुणप्रघा॒सानां॑ वरुणप्रघास॒त्वम्। अथ॒ सोमो॑
राजा॒ छन्दा॑सि साकमे॒धैरय॑जत॥६२॥

स ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑ वि॒भाति॑।
यत्सा॑कमे॒धैरय॑जते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑
वि॒भाति॑। च॒न्द्रम॑स ए॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। सोमो॑ वै
च॒न्द्रमा॑ः। ए॒ष ह॒ त्वै सा॒क्षात्सोम॑ भक्षयति। य ए॒वं
वि॒द्वान्त्सा॑कमे॒धैरय॑जते। यत्सोम॑श्च॒ राजा॒ छन्दा॑सि च
स॒मैध॑न्त॥६३॥

तत्सा॑कमे॒धाना॑सि साकमे॒धत्व॑म्। अथ॒ त्वं पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं
पि॒तरं॑ पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्। यस्मि॑न्मृ॒तवः॑।
यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॒ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्मृ॒तवः॑।
ऋ॒तूनामे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यद्मृ॒तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तरं॑
पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। तत्पि॑तृय॒ज्ञस्य॑ पि॒तृय॒ज्ञत्व॑म्॥६४॥

अथौष॑धय इ॒मं दे॒वत्र्य॑म्बकैरयजन्त प्रथे॑म॒हीति॑। ततो॒ वै
ता अ॑प्रथन्त। य ए॒वं वि॒द्वाश्च॒र्यम्ब॑कैर्यजते। प्रथ॑ते प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। अथ॑ वा॒युः पर॑मे॒ष्ठिन॑श्च॒ शुना॑सी॒रीये॑णायजत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्वा॒युः। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्वा॒युः॥६५॥

वा॒योरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। प्र

चा॒तुर्मा॒स्यया॒जी मी॒यता (३) न प्रमी॒यता (३) इति॑।
 जीव॒न्वा ए॒ष ऋ॒तून॒प्येति॑। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्र॒मीय॑ते। व॒सन्तो
 भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र॒षासु॑ व॒र॒षाः। यदि॑ श॒रदि॑
 श॒रत्। यदि॑ हेम॑न् हेम॒न्तः। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑वत्स॒रम॒प्येति॑।
 सं॑वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वैषः॥६६॥

परिवत्सुरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व९ सांकमेधेरयजत समेधन्त
 पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥१०॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒व९ सु॒राम॒मुद॑स्था॒न्नि वै यस्य॑ प्रातः स॒व॒न ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑वमानः प्र॒जा वै
 स॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॒रो द॑श॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॑स्था॒त्सर्वा॑भिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ॑ गृहमे॒धिन्९ ष॑ट्थष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥